

УДК 316.77:3925

Феномен народної обрядовості як складова етнічної культури українців у теорії модернізації

У.М. МАРАЄВА

Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна, E-mail: et.ulik@mail.ru

Авторське резюме

Народна обрядовість є істотною складовою етнічної культури українського народу. Попри модернізаційні та глобалізаційні процеси сучасного українського суспільства, вона й надалі залишається сферою традиційного побутування багатовікового досвіду народу. Розглядаючи феномен народної обрядовості у теорії модернізації, в статті звертається увага на національний проект модернізації, метою якого є визначення ролі і значення етнічного компонента у цивілізаційному поступі України. В цьому сенсі народна обрядовість постає незмінним знаком національної ідентичності, соціалізації, виявом максимального пристосування суб'єкта до оточуючого (природного та історичного) середовища, задоволення особистісних та суспільних потреб.

Національна культура становить своєрідний символічний світ, створений етносом відповідно до його потреб, цінностей, ідеалів, способу життєдіяльності. В умовах глобальних викликів стрижнем існування держави є національне та культурне самоутвердження. Тому важливим формуючим компонентом є робота національного проекту модернізації, в якому національні традиції визначають характер модернізаційного процесу і виступають його стабілізуючими чинниками як варіанти загальнолюдських цінностей. Таким чином, народна обрядовість визначає функціональну потребу суспільства трансформуватися в часі і просторі народної культури в традицію та обряд.

Ключові слова: українська народна обрядовість, традиція, обряд, етнічна культура, модернізація, глобалізація, національна ідентичність.

Phenomenon of national ritualism as a part of ukrainians ethnic culture in modernization theory

U.M. MARAEVA

Uzhhorod national university, Uzhgorod, Ukraine, E-mail: et.ulik@mail.ru

Abstract

This article reveals national ritualism as an essential component of ethnic ukrainian culture. Despite modernization and globalization of modern Ukrainian society, it remains the traditional sphere of existence centuries-old experience of the people. Considering the phenomenon of national ritualism in modernization theory, draws attention to the national modernization project, which aims is to define the role and importance of ethnic component in the civilizational progress of Ukraine. In this sense, national ritualism appears as unchanged mark of national identity, socialization, expression of the maximum adaptation of subject to natural and historical environment, satisfaction of personal and social demands.

National culture is definite symbolic world created ethnic group according to its needs, values, ideals and way of life. In terms of global challenges the people existence is the core of national and cultural self-affirmation. Therefore, an important formative component is the development of the national project of modernization, in which national traditions determine the nature of the modernization process and act as stabilizing factors as variants universal values. Thus, national ritualism defines the functional needs of society transformed in time and space of national culture in tradition and ritual.

Keywords: ukrainian national ritualism, tradition, ritual, ethnic culture, modernization, globalization, national identity.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство виявляє ознаки перехідного у процесі модернізації. Пошук нової парадигми аналізу перехідних суспільств – від «традиційного» до індустріального (модернізованого) – здійснюється на міждисциплінарному рівні у контексті теорії модернізації. Поняття «традиція», як визначальне для означення доіндустріального суспільства, включає в себе і поняття «обряд», «обрядовість» (як сукупність обрядів) і протиставляється поняттю «сучасність». Збережена народна обрядовість українців виявляє синкретизм «живої» і «знакової» суспільної свідомості, у ній закладено основу етнокультурної компетентності особи як засіб її ідентифікації у модернізаційних процесах сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема національної свідомості і самосвідомості у всіх формах прояву досліджується у тісному взаємозв'язку з проблемами формування етносу, етнічної свідомості і самосвідомості, динаміки взаємозв'язку етнічного і національного (В. Балущок, Є. Бистрицький, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, О. Забужко, В. Личкова, О. Нельга, Ю. Нікішенко, А. Пономарьов, Б. Попов, М. Степико, Г. Філіпчук та ін.). Тому у межах нашого дослідження народну обрядовість українців на рівні її зародження, розвитку та функціонування розглядаємо як складову етнічної культури, а також як феномен суспільної свідомості, вияв етнонаціональної ідентичності особистості. У сучасній соціально-філософській літературі активно дискутується питання національної культури, теорії нації, національної ідентичності, самовизначення особистості на етапі «перехідного суспільства» (В. Зінченко, М. Козловець, В. Куєвда, В. Плехих, А. Ручка, О. Семашко, С. Харченко, Ю. Шинкаренко та ін.).

Мета дослідження. Саме тому метою даної статті є виявлення модернізаційної парадигми у сучасній філософії та соціально-філософське обґрунтування на її засадах феномена народної обрядовості як складової етнічної культури українців.

Спираючись на визначення Т. Куном парадигми як загальноновизначених наукових досягнень, які упродовж певного періоду дають науковому загалу модель, особливу позицію постановки і розв'язання проблеми, спосіб бачення світу [3, с. 11], говоримо про зміну парадигми на початку 90-х років ХХ ст. щодо ролі і значення етнічного компонента у цивілізаційному поступі України. Очевидною є тенденція українських наукових розробок до звільнення теорії етносу від ідеологічних нашарувань, визнання значимості етнічного компонента, необхідності його вивчення і збереження у модернізаційних процесах сучасної України. Загальним положенням нашого дослідження є теза, обґрунтована М. Михальченком про те, що «існування мікродивілізації – української, що є частиною слов'янської і світової цивілізації, – це аксіома, яка не потребує доведень і самовиправдань» [4, с. 29].

Виклад основного матеріалу. У зверненні до напрацювань В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичка, С. Гатальської, В. Горського, О. Губар, В. Ігнатова, Г. Касьянова, С. Кримського, В. Лутая, М. Михальченка, О. Нельги, Ю. Павленка, В. Піддубного, В. Пічі, Б. Попова, М. Поповича, В. Скотного, Н. Скотної, М. Степика, В. Тарана, Н. Черниш, Л. Шкляра, О. Штоквиша та інших нами встановлено еволюцію, розгортання модернізаційної парадигми в сучасній українській філософії у контексті світової.

Теорія модернізації – це концепція суспільно-економічного і політичного розвитку,

що пояснює процес переходу від стабільного «традиційного» до сучасного індустріального суспільства, що безперервно змінюється. Поняття модернізації охоплює кардинальні суспільні зміни у вимірах історичного процесу, суспільства як системи, модернізації людської особистості. Прийнято розрізняти первинну і вторинну модернізацію, відповідно: в країнах, де зароджувалась індустріалізація, та в країнах, що лише починають інтегруватися до вже існуючої системи модернізованих країн. Теорія модернізації охоплює широку проблематику філософії культури, цивілізації, епохальних переворотів у світогляді тощо. Базовою для теорії модернізації є дуальна типологія «традиція – сучасність». Модернізаційні процеси вочевидь несуть потенційну загрозу, зокрема у сферах культури, духовного життя суспільства, збереження національно-культурної самобутності сучасних народів, культурної (етнокультурної) ідентичності. Однак суспільний розвиток можливий в умовах різних національних традицій, які немає необхідності ламати, оскільки вони допомагають зняти загрозу соціальної дезорганізації. Індивідуальна свобода може виявитися не лише у відмові від традиції або її подоланні, але й у раціональному їй сприйнятті і використанні [9, с. 461-462]. Обґрунтування теоретико-методологічної основи «раціонального сприйняття і використання» народної обрядовості в етнічній культурі українців в її діахронному і синхронному розвитку становить предмет нашого дослідження.

Сучасна українська теорія модернізації розгортається у напрямку від осмислення класичних концепцій історії людства (позитивістської та марксистської), які будували єдину картину світу на основі того чи іншого критерію, через засвоєння плюралізму нео(не)класичних (модерністських і постмодерністських), які відкидають можливість створення єдиної картини світу, до постнекласичних, які дають можливість вивчати парадокси історії в окремих країнах, мікросторію країн і регіонів тощо. Як зазначає М. Михальченко, сьогодні триває процес синтезу класичних, неокласичних і постнекласичних підходів, він відбувається у взаємозв'язку двох пізнавальних підходів до всесвітньої історії, цивілізації: генералізації (генералізувальний підхід) (пошук узагальнення, бачення загальних закономірностей) та визначення в центрі пізнання не об'єкта, а свідомості історичних суб'єктів. З використанням цих підходів історія постає як єдність об'єктивного і суб'єктивного, зовнішніх впливів на цивілізації і свідомості (самосвідомості) людей, які цю цивілізацію складають і творять [4, с. 293-296].

Теоретично обґрунтовуючи феномен народної обрядовості українців у сучасній українській теорії модернізації, визначальними є пошук загальних закономірностей і зосеред-

ження дослідницької уваги на свідомості (само-свідомості) суб'єкта цієї обрядовості і цивілізаційного процесу.

Предмет нашого дослідження знаходиться в контексті сучасних дискусій щодо найближчої перспективи цивілізаційного розвитку людства і, відповідно, української спільноти в ньому, яку М. Михальченко формулює у протиставленні зі знаком питання: глобальний конфлікт чи діалог, конструктивна взаємодія цивілізацій? [4, с. 296]

У пошуках відповіді на це запитання ряд українських дослідників (М. Михальченко, Н. Скотна, Р. Кісь, В. Лутай) звертаються до праці С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій?», вихід якої у 1993 році загострив дискусію з проблеми як всесвітньої, так і локальних цивілізацій, вказав на варіативність модернізаційних процесів. Концепція модернізації С. Хантінгтона належить до сучасних концепцій, в яких викладено національний проект модернізації, коли національні традиції визначають характер модернізаційного процесу і виступають його стабілізуючими чинниками як варіанти загальнолюдських цінностей: «Національні держави є і будуть найважливішими гравцями на міжнародній сцені, але їхні інтереси, союзи і конфлікти між ними значною мірою визначені культурним і цивілізаційним факторами» [10, с. 40]. У розгортанні такого варіанта модернізаційних процесів відбувається органічна модернізація, як природні зміни у сфері культури, ментальності та світогляду.

В Україні періоду бездержавності модернізація мала неорганічний характер. Сучасний період (після 1991 року) В. Головка називає «пострадянською модернізацією: бюрократично-капіталістичною» [1]. Як зазначає С. Хантінгтон, Україна має сильне почуття національної ідентичності і пам'ятає давню незалежність, однак є «розколотою країною (Схід – Захід – прим. У.М.) з двома різними культурами» [10, с. 252-255]. І проблема сучасного періоду для України полягає у збереженні власної етнонаціональної ідентичності, що можливе шляхом збереження традиції, пізнання природи народної обрядовості, визначення її ролі і значення у викликах сьогодення.

Попри глобальні виклики сучасності, слід погодитись з думкою М. А. Козловця про те, що «національна культура – це символічний світ, створений етносом відповідно до його потреб, цінностей, ідеалів, устрою життя <...> єднальна ланка між минулим і сучасністю, гарантом національного майбуття. <...> В умовах тотальної «відкритості» світу і глобальних викликів стрижнем існування держави може бути лише глибоке національне самоусвідомлення і самоідентифікація політичної нації, а для цього вкрай необхідне культурне самоствердження» [2, с. 414-415]. Якщо позбавити етнос внутрішніх культурних зв'язків, він не-

минуче асимілюється. М. Михальченко у монографії «Українська регіональна цивілізація: минуле, теперішнє, майбутнє» відзначає, що поняття етнічне – «усвідомлення людиною своєї етнічної схожості, відчуття спільної історичної долі, почуттів, ідей та поведінки етносів, ідентичність їх думок та вчинків <...> надає культурі яскраво вираженого національного характеру» [5, с. 204].

Аналізуючи своєрідність цивілізаційного поступу України в минулому і сьогоденні, М. Степико вказує на те, що у перспективі цивілізаційного поступу людства та України в ньому проблема взаємозв'язку соціального і національного як суперечність спільноти та суспільства постійно відтворюватиметься як неминучість збереження етнічної та національної консолідації індивідів [7, с. 43]. У колективній монографії (за редакцією Б. Попова) дослідження основ життєдіяльності нації домінує думка про те, що збереження культурної спадщини, культурних традицій і досвіду минулих поколінь – єдино реальний шлях відродження нації, знаходження нею справжніх орієнтирів розвитку, його повернення у природне русло [8, с. 189]. Розглядаючи етнічне як духовну цінність, О. Нельга зазначає, що «культурозберігальний» імунітет людства визначається й буде визначатися його ставленням до своєї етнічної скарбниці [6, с. 109].

У контексті дослідження народної обрядовості слід звернутись до джерел формування етнічної культури, яка «відображає універсальні властивості об'єктів етнічної реальності як важливу підставу соціалізації. Під етнічною культурою прийнято розуміти успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу» [11, с. 17]. Досліджуючи етнічну культуру, О. М. Семашко пропонує розглядати її у системі «етнос – культура – суспільство», тобто в етносоціокультурному вимірі, яка показує ряд особливостей та відмінностей, що відрізняють один етнос від іншого.

Етнокультура як засіб акумуляції етносоціального уявлення є визначальною у формуванні етнічного способу життя та поведінки людини. Дослідник теорії етносу О. Нельга визначає залежність людини від етносередовища, трудової діяльності від екологічної ситуації, що, в свою чергу, має вплив на життєдіяльність та формування етноментальних чинників того чи іншого етносу. [6] Отже, саморозвиток народної обрядовості українців виявляється в єдності об'єктивних та суб'єктивних чинників її розвитку та функціонування в процесі етногенезу, якими є: природно-кліматичні умови, в яких проживає суб'єкт народної обрядовості

(етнофор та етнос), куди входять тип ґрунту, ландшафт, рельєф поверхні, кількість опадів, температурні показники тощо; господарсько-культурний тип як тип діяльності суб'єкта та тип культури спільноти – осле плужне землеробство з використанням тяглової сили тварин; світоглядно-ментальні настанови як система уявлень, вірувань і знань, культів і табу, які лягли в основу специфічного способу мислення, світовідчуття та світорозуміння суб'єкта; події етнічної історії, серед яких витворення і втрата державності, війни, етнічні процеси (роз'єднаничі та об'єднаничі), зокрема глобалізаційні тощо; рівень соціально-економічного розвитку у певний період етнічної історії.

Світоглядно-ментальні настанови суб'єкта народної обрядовості як чинник розвитку і функціонування народної обрядовості виявляють єдність об'єктивної і суб'єктивної сторони феномена народної обрядовості українців як синтез у саморозвитку її пізнавальної природи, як основа суспільної свідомості (самосвідомості). Гносеологічна природа окремо взятого обряду та народної обрядовості в цілому розкривається, зокрема, на основі застосування функціонального підходу до її визначення, результатом чого є твердження: потреба суб'єкта знати трансформується у часі і просторі узвичаєного повсякденного дійства у потребу робити щось або бути кимось задля чогось, оскільки «пізнати» означає, перш за все, мати свою думку про об'єкт, яким в обрядодійстві є світ-буття і людина у ньому.

Висновки. Таким чином, народна обрядовість у формі традиції як складова етнічної культури є однією із найважливіших ознак етносу (нації), а тому збереження етнічної традиції у складі соціонормативної культури є заporукою збереження і її суб'єкта – народу, виявом його максимального пристосування до оточуючого (природного та історичного) середовища, задоволення особистісних та суспільних потреб. Таке розуміння етнічної традиції та обрядовості виключає претензії будь-якої із світових культур на домінування як досконалішої, «цивілізованішої» у порівнянні з іншими як «примітивними».

Поняття «традиція» і «сучасність», які часто використовуються як дихотомічна пара, не виключають один одного, оскільки традиція передбачає не тільки наслідування, але й новаторство. Будь-яке суспільство являє собою поєднання власних традиційних і сучасних елементів, а «традиційні» культури не є абсолютно статичними, вони розвиваються, виходячи з власних внутрішніх закономірностей. Тому функціональна потреба суспільства трансформується в часі і просторі народної культури в традицію та обряд.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головка В. «Модернізація» як метанарратив української історії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2003. – № 9. – С. 410-427.
2. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
3. Кун Т. Структура наукових революцій. – М.: Прогресс, 1977. – 304с.
4. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи /Михальченко М.І. – Дрогобич-Київ : «Відродження», 2004. – 488 с.
5. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация : прошлое, настоящее, будущее. Монография / Николай Михальченко. – К.: ИПиЭНИ им. И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. – 340 с.
6. Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
7. Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / Степико М. Т. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 251 с.
8. Феномен нації: основи життєдіяльності / За ред. Б. В. Попова. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1998. – 264 с.
9. Філософський словник соціальних термінів / [В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко]. – Харків: «Р.І.Ф.», 2005. – 670 с.
10. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
11. Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Придунав'я): дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Чебан Оксана Михайлівна. – Одеса, 2003. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2015

REFERENCES:

1. *Holovko V.* «Modernizatsiya» yak metanarratyv ukrayins'koyi istoriyi («Modernization» as metanarratyv Ukrainian history). *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky*, 2003, no. 9, pp. 410-427.
2. *Kozlovets' M. A.* Fenomen natsional'noyi identychnosti: vyklyky hlobalizatsiyi: monohrafiya (The phenomenon of national identity: the challenges of globalization). *Zhytomyr*, 2009, 558 p.
3. *Kun T.* *Struktura nauchnikh revolyutsiy* (Structure of the Scientific Revolutions). – М., 1977. – 304 p.
4. *Mykhal'chenko M. I.* *Ukrayina yak nova istorychna real'nist' : zapasnyy hravets' Yevropy* (Ukraine as a new historical reality: Europe's alternate). *Drohobych-Kyyiv*, 2004, 488 p.
5. *Mykhal'chenko N.* *Ukraynskaya rehyonal'naya tsyvylyzatsyya : proshloe, nastoyashchee, budushchee: monohrafiya* (Ukrainian regional Civilization: past, present, future). К., 2013, 340 p.
6. *Nel'ga O.* *Teoriya etnosu* (The theory of ethnicity). К., 1997, 368 p.
7. *Stepyko M. T.* *Buttya etnosu: vytoky, suchasnist', perspektyvy* (Being ethnic group: Origins, Present and Prospects). К., 1998, 251 p.
8. *Fenomen natsiyi: osnovy zhyttyediyal'nosti* (The phenomenon of the nation: the basics of life). К., 1998, 264 p.
9. *Filosofs'kyy slovnyk sotsial'nykh terminiv* (Philosophical Dictionary of Social terms). *Kharkiv*, 2005, 670 p.
10. *Khantinhnton S.* *Stolknovenye tsyvylyzatsyy* (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order). М., 2003, 603 p.
11. *Cheban O. M.* *Etnokul'turne u svidomosti polietnichnoho sotsiumu* (na materialakh Prydunav'ya): dis. ... kand. fil. nauk: 09.00.03 (Ethnocultural in mind of multi-ethnic society). *Odesa*, 2003, 186 p.

Мараєва Ульяна Миколаївна – кандидат філософських наук, старший викладач
Ужгородський національний університет
Адреса: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: et.ulik@mail.ru

Maraeva Uliana Mykolaivna – PhD in philosophy, senior lecturer
Uzhhorod national university
Address: 3, Narodna Sq., Uzhgorod, 88000, Ukraine
E-mail: et.ulik@mail.ru